
ПРОГЛАС

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет “Св. св. Кирил и Методий”

кн. 2, 2008 (год. XVII), ISSN 0861-7902

Венелин ГРУДКОВ

БЕЗСИЛИЕТО НА СЛОВОТО

The article aims at defining the function of basic cultural models (established in original Old-Bulgarian texts) in contemporary historical narratives. The transformation of the typical Old-Bulgarian literary metaphor for the “emasculatation of the human oration”, coming from a work of Patriarch Eutimii (The Extensive Passional of St. Petka) has been studied in the historical novel Antichrist by Emilian Stanev. Examples from many Old-Bulgarian literary works have been drawn to prove the thesis that the ideas of the contemporary author are near the Christian standards of creativeness.

Най-забележителните страници от литературното дело на Ем. Станев са резултат от “болезненото му родолюбие ..., което го кара непрекъснато да се рови в народната душа, да търси причините за историческата съдба на българина, да более и страда за нещастията му” (1,2). Авторът открива историческата тема в средата на 60-те години на ХХв. във връзка със създаването на романа “Легенда за Сибин, преславския княз” (3). Но “горчивите размисли за българската съдба” достигат своя връх с романа “Антихрист” (5). Застанал на прага на написването на текста, който ще цени най-много (6), Ем. Станев вече има опита от създаването на “Легендата”. Това е изключително ценен опит, който позволява да се изработи и стереотип при представянето на средновековната ни история с литературни средства. Стереотипът има две опорни точки – извършването на огромна по обем предварителна работа (запознаване чрез оригинални текстове с духа на описваната епоха) и подчертаният стремеж да разберем нашата съвременна душа чрез историческите и корени. Нееднократно Ем. Станев твърди, че “да имаме

очи за съвременността, трябва да познаваме историята си” (7), но следва и горчивият му извод, направен по отношение на критиците на романа “Иван Кондарев”, че повечето “са боси относно историята” (8). В бележките си към Дневника на писателя (2003 г.) Н. Станева допълва, че Ем. Станев гледа негативно на тенденцията в годините след 9.09.1944 г. програмите “по стара българска история да се съкратят до минимум за сметка на новата и най- нова история” (9). Дори се стига до ситуацията на една от многото срещи с читатели да бъде попитан от студентка “Кой е този патриарх Евтимий” (10). За съжаление мемоарните бележки не конкретизират реакцията на автора, но като познаваме характера му, не е трудно да се досетим. Реакцията не е имала толкова външни изяви, колкото вътрешни – за пореден път Ем. Станев се убеждава, че колкото малко познаваме историята си, толкова по– невъзможно е, да си обясним настоящето. В същото време авторът има съзнанието, че “трудно можем да разчетем окъсните страници на нашата история (11), заличавани от поробители и човешко невежество. Той сравнява процеса с непосилна работа с ръкопис, върху който различни народи изписват съдбата си и всеки заличава следите на предходния. За да преодолее тези исторически сложили се ограничения, Ем. Станев стои изключително близо до оригиналните средновековни текстове. Вече имах възможност да посоча, че една от причините романът “Антихрист” да се намира не само в челната редица на историческата ни проза, но и на българската белетристика изобщо, е използването на елементи от средновековната християнска култура за създаването на модерен текст с философска насоченост. Тезата няма за цел да подценява приноса на други български писатели в тази насока – напр. историческата проза на Стоян Загорчинов, който също привлича средновековни исторически пластове. Историзмът на Загорчинов е от друг тип – той е преди всичко репрезентативен, докато за Ем. Станев историческия план е терен за размисъл, в чийто граници се търсят корените на българския дух в универсално измерение.

За разлика от Ст. Загорчинов Ем. Станев е трябвало да надмогне тежка идеологическа цензура. Анализите говорят, че първият му исторически роман “Легенда за Сибин” се приема добре от критиката. В края на текста колективът, на когото принадлежи историческата перспектива според официалната пропаганда на времето, убива аристократа и реализира мисията си. Вероятно този повърхностен прочит на финала на романа е прозвучал убедително за официалната критика. Както е

известно от мемоарните бележки на Н. Станева, не по същия начин се приема романът “Антихрист”. От средите на тогавашния Съюз на българските писатели върху автора се оказва натиск да изостави “попските работи” и да се насочи към т.нар. “съвременна тема”. Но Ем. Станев проявява своя силен дух, защитава авторската си свобода и стъпил върху плоскостта на Средновековието, успява да зададе тревожните си въпроси: Как колективът избира водачите си? Накъде го водят те? Как се използва една власт? Кога пада маската на самозвания лидер? Убийството решава ли проблемите на обществото?

Тук ще се спрем на един отделен случай, който е емблематичен за боравенето на Ем. Станев с оригинален старобългарски текст.

В началото на ромата “Антихрист” житиеписецът Еньо – Теофил от позицията на натрупаната мъдрост изказва идеята за безсилието на човешкото слово – в мин. контекст “А ти, окаяни, като знаеш, че всяко човешко слово е безсилно, защо пак се хващаш за перото?”. Ем. Станев заимства този словесен образ, който илюстрира облика на средновековния автор, от Житието на св. Петка Търновска от Патриарх Евтимий. Следвайки средновековните постулати за творческото начало, в увода на текста си Евтимий се причислява към страдащите “от безсилието на словото” (13).

Пряк свидетел на създаването на романа “Антихрист” е акад. П. Динеков, който отбелязва: “Търсейки стила и тона на творбата, Ем. Станев искаше да се запознае по-отблизо със старобългарската литература, да почувства нейната художествена и езикова атмосфера, да навлезе в жанровата и система. Дори поиска да чуе текст на старобългарски език, а и сам се опитваше да чете старобългарски. Особено го интересуваше житийната литература” (14). Само месец след началото на работата по романа (ок. 16.01.1968 г.) Ем. Станев научава, че Здравко Моллов, уредник на музея в град Елена, открил в Капиновския манастир ръкописен сборник от XVIII–XIXв., който наред с други текстове съдържа и препис от “Житие на св. Петка” от Евтимий Търновски. Авторът пише на своя приятел от детските години (15) и само няколко дни по-късно държи в ръцете си текста и с помощта на акад. П. Динеков го разчита (16).

Използваната от Патриарх Евтимий метафора за безсилието на човешкото слово е литературен превод на средновековната християнска концепция за творческото начало. Според нея единственият реален творец е Бог, той твори “от нищото” и създава първообраза на нещата. Юдео-християнската норма за създаването “ex nihilo” е догмат на вярата

и няма аналог в други религии или метафизически системи (17). На старобългарска почва концепцията е представена в разгърнат вид от Йоан Екзарх в предговора към сборника “Шестоднев” (18). Безспорно е, че Ем. Станев е познавал този текст. Той споделя, че българската литература още от времето “... на Йоан Екзарх е обърната изцяло към проумяване и осмисляне на живота” (19). Имайки предвид постулата, че абсолютният творец е Бог, върхова проява на креативната му сила са Сътворението на света (+ човека) и Въплъщението, от което започва и кеносисът (снизхождението) на Спасителя, обобщено в сентенцията “Бог стана човек, за да може човекът да стане Бог”, Йоан Екзарх причислява средновековния автор към създателите, които “творят от готови неща”. Или казано по друг начин, словата са божи, а ръката на падналия човек (метонимия на човешкия род след грехопадението) ги изписва. В този контекст става ясна и позицията на старобългарския автор. Напр. Константин Преславски в своята “Азбучна молитва” се обръща към Бога “на всяка твар, създателя на видимите и невидимите неща” (20) с молба да вдъхне в “сърцето му слово, което ще бъде успех за всички”, които живеят според християнските норми. Само по този начин поетът може да изрази новите моменти в духовното битие на българите от втората половина на IX в. – създаването на глаголицата, християнизирването на държавата, получената автокефалност на църквата и въвеждането на старославянския език в църковна употреба. Полученото свише “изобилно слово” му помага да създаде представа за изключително динамичен духовен растеж, базиран върху християнските принципи, представен чрез метафоричния израз “лети сега и славянското племе към кръщение...”.

Средновековната концепция за творческото начало определя и моделира авторското самосъзнание на всеки един старобългарски писател. Книжовните дейци от времето на Първата българска държава създават предимно преводни или компилативни текстове. В стремежа си да излязат извън чуждото слово те снабдяват своите трудове с т.нар. пролози, предисловия, в които се откриват “самоунизителни епитети и конструкции”, свързани с теоцентричното начало (21). Константин Преславски в Пролога към Учително евангелие се самоопределя като “нищожен”, срв. “Затова и аз, нищожният ... “. В предисловието към сборника “Небеса” Йоан Екзарх изтъква “тъпостта и грубостта на своя ум и физическата си немощ”. И в двата случая авторите познават класически византийски книжовни паметници (22).

Писателите от Втората ни държава, респ. Евтимий Търновски, създават предимно оригинални произведения, те вече не се нуждаят от предисловия и затова отбелязват задължителния постулат за творческото начало чрез езикови структури, вплетени в оригиналния текст. Това е и генезисът, по който в увода към “Житието за св. Петка” се появява метафората за безсилието на човешкото слово, привлечена от Ем. Станев. Съвременният автор я обогатява с автообръщението – самоунизителен епитет “окаяни”. За да се коментира този епитет, трябва да се обърнем към фигурата на малко познатия старобългарски книжовник от XIII в. Драган (23). Някъде в края на тринадесетото столетие той създава химнографски сборник, познат в науката като Драганов миней, части от който се съхраняват в Зографския манастир. В края на службите за месец март книжовникът оставя и приписка: “Пиши, окаяниче Драгане, че за твоите грехове твоят Бог те мъчи, пиши, странниче”. Въз основа на приписката авторът, направил първия опит за създаване на национален химнографски репертоар, е въведен в литературната ни история като Окаяния Драган, въпреки че друга приписка от сборника говори, че той знае и гръцки език, което е знак за неговата образование.

Може да се обобщи, че Ем. Станев, търсейки духа на средновековната епоха, използва изключително широк кръг от извори. Макар да е прието, че техният кръг е общо взето известен, е необходима и конкретизация, която ще даде нова перспектива към текста на историческата проза и оттам възможности за нов прочит. Тук ще се ограничим с констатацията, че за да представи в средновековен план облика на житиеписеца Еньо – Теофил, той използва традиционни езикови средства, типични за писателите от Първата и Втората ни държава, вплетени в напрегнат размисъл за историческата съдба на българите. Той прибегва до “старите средновековни форми за една съвременна проза” (24).

ЛИТЕРАТУРА

1. Станева, Н. Дневник с продължение. С. 1981, с. 44.

Известно е, че първите години от живота на писателя минават в Търново. Пред очите му са руините по Царевец и Трапезица – символи на помръкналата търновска слава. Още от детството му у него се заражда стремеж, който не го напуска до края на дните му, да опознае това минало, но не от учебниците, а от прекия контакт с останките и находките на археолозите. Няма обект в Търново и околността, който Ем. Станев да не е посещавал десетки пъти. С течение на

времето той си изработва свои становища за редица моменти от средновековната ни история. Най- дискутираният сред тях е възгледът на писателя, че княз Борис – Михаил Покръстител извършва огромна историческа грешка, като избира византийското православие с ересите му пред Рим. Историческите процеси са необратими и никой не би могъл да отговори на въпроса: Какво би станало ако ...? Но до края на живота си Ем. Станев живее с убеждението, че “Ако бяхме покръстени от Рим, българските духовници и интелигенция, вместо да четат **житието на св. Параскева** (к.м. – В.Г.), щяха да четат Хораций, Цицерон ...”. В: **Станев, Ем.** Дневници от различни години. С., 2003, с. 50. Парадоксално е, но е и истина – именно чрез използването на текстове като “Житието на св. Петка” (тя е византийска и от 1230 г. “побългарена” светица) Ем. Станев достига до непознати висоти в историческата ни проза и предлаганата статия е един скромнен пример в тази насока. А отричането на византийската култура и привличането и за създаване на модерна историческа белетристика е знак за сложните пътища, по които се раждат историческите романи на Ем. Станев.

2. **Тук** не се подценява другата голяма страст на Ем. Станев, рефлексирала в творчеството му – ловът, преклонението му пред суровата красота на природата и нейните прости, но неумолими закони

3. **Станева, Н.** Дневник с ..., с. 174 – 175.

4. **Станев, Ем.** Дневници от различни години. 2003, с. 63.

5. Според бележките на **Станева, Н.** Дневник с ... романът “Антихрист” е писан в периода 14.XII.1967 г. – 30.V. 1970 г.

6. **Станева, Н.** Дневник с ... , с. 239

7. Пак там, с. 338.

8. **Станев, Ем.** Дневници от ..., с. 36.

9. Пак там, с. 161.

10. Пак там.

11. Пак там, с. 19.

12. **Грудков, В.** Следите на старобългарската култура в романа “Антихрист” на Ем. Станев. Доклад, изнесен на Националната конференция “Ем. Станев в българската литература, изкуство и култура”, В. Търново, 28. II.2007, под печат.

13. **Патриарх Евтимий**, Съчинения. С., 1990, с. 82.

14. **Станев, Ем.** Събрани съчинения в седем тома. Т.VI. С. 1983, с. 376.

15. **Медникаров, Хр.** По следите на Емилианстаневите герои. С. 1982, с. 123 – 125.

16. **Станева, Н.** Дневник с ... , с. 244.

17. **Лоски, В.** Мистическото богословие на източната църква. Догматическо богословие. Велико Търново. 1993, с. 160.

18. Напр. **Кочев, Н.** Йоан Екзарх. Шестоднев. Превод и коментар Н. Кочев. С., 1981.

19. **Станева, Н.** Дневник с ..., с. 302–303.
20. Според християнската гносеология създаденият от Бога свят, тварният свят е двусъставен – сетивен (видим) и умопостижим (невидим) – Срв. **Лоски, В.** Мистическото богословие на ..., с. 77.
21. Теоцентризмът е основна характеристика на средновековната култура. Едва от Ренесанса (Възраждането) насам човекът “получава правото” да създаде продукт – текст, картина и т.н. – с личностен произход.
22. Константин Преславски създава основната част на “Учителното евангелие” – 51 тълковно– поучителни беседи – като превежда проповеди на Йоан Златоуст и Кирил Александрийски. Най– ранният текст на Йоан Екзарх, сборникът Небеса, е превод от третата част “Богословие” от основното съчинение на Йоан Дамаскин – “Извор на знанието”.
23. Напр. **Иванов, Й.** Български старини из Македония. С., 1970, с. 233–234, 468–474 и **Георгиев, Е.** Литературата на Втората Българска държава. Част първа. Литературата на XIIIв. С., 1977, с. 132–144.
24. **Станева, Н.** Дневник с ..., 269.